

ZUGLÓTÓL A BELVÁROSIG

Alig múlt el tíz napja, hogy az első szovjet katonák, egy szibériai lövész belépett a kis zuglói ház óvóhelyére és mosolyával letörölte a holnapok félelmét az emberek arcáról. Alig múlt tíz napja. A lövész még kortyolgatta a teát, amivel megfűszerezte, mikor a sarokban felállt a sápadt, vékony, ismeretlen asszony, aki-ről nem tudtuk, kicsoda, honnan jött, de a sarokban volt a tanyája egy bombafütyüléssel, felelősen állt a földrengéstől rémlelmek óta, amikor besurrant a pincébe.

— Köszönöm szépen — mondta. — En most elmegyek és megkeresem az uramat.

Elment az életünkben örökre. Azután a szibériai lövész is. Másnap már nehéz páncélosok húztak keresztül a kerteken, aknavetőket állítottak be a ház mögé és két napig lökték a Városligetet.

Két nap múlva a front is elment. Hol harcolnak? Valaki hírt hozott a szomszéd házból, hogy az Aréna úton, a Keleti pályaudvarnál, majd a Nagykörúton.

E emberek meglepő új tulajdonságokkal jelentkeztek, új fajta létezésükkel és új érdeklődéssel az események és a dolgok iránt. Budapest legnagyobb magán-színházának igazgatója elment, hogy pirót keressen magának, egy színész valahol feliratkozott napi egy tányér levesre, a nyilas házmester a debreceni ideiglenes kormányt bírálta s egy öreg bankigazgató felesége rendszeresen bejárt a város felszabadult részébe, üzleteket és lakásokat fosztogatni.

A kertben, ahonnan elmentek az aknavetőket, szovjet gulyáságyúk álltak és a szakácsok mindenkinek adtak ennivalót, aki odament hozzájuk a fazekával. Tulajdonképpen ők tartották el az egész környéket.

Az őrnagy

Határtalan nyugalom élt az emberekben, mindenki tudta, hogy a németek nem jöhetnek vissza még egyszer. Az sem féltelt meg senkit, hogy a Margitsziget felől néha betárolt a környékre egy-egy akna, robbant, rombolt — de senki sem ölt meg.

Kis katonai csoporttal, amelynek valami köze lehetett politikához, újsághoz, őrnagy érkezett a házba és hivatalával berendezkedett a földszinten. Belépett a szobájába, az ablakhoz ment és letepte róla a fekete papírt.

— Nem kell félni, nem jönnek vissza... — mondta a tolmácsnak és a tolmács a háznépnek, amely szólanul szemlélte ezt az építő „merényletet” a légóltalmi biztonsági szabályzat ellen.

Az őrnagy ettől kezdve mindenkinek, minden szempontból biztosított volt. Az emeleti lakásban hosszú ideig ült a könyvek között és emlékeibe elkért egy Puskin-kötetet.

1945. január 17-én este az óvóhelyen Puskin-verseket szavalt. Őrség állt a ház előtt, teherautók roboztak az utcán, katonák jöttek-mentek, az Erzsébet királyné útj sarkán néha felbőgött a tüzérség, amely talán Budát, talán a Belvárost lőtte, a messzebből idehangzott az aknavetők ugatása, német felderítő repülőgépet üldözött a Városligeten felállított légvédelmi tüzérség, a bankigazgatóné a lopott harisnyát leltározta a mosókonyhában és ezen a zuglói óvóhelyen január 17-én este már mégis békkesség volt.

Három ember a hóban

És január 18-án már nem lehetett otthon maradni, el kellett indulni, megnézni a várost, amely a mi városunk és amelyből még fegyverek hangjait hozta Zuglóba a szél. Hő fektűt a tájon és ez így volt jó, mert eltakarta a házaikat az ijeszítő repedéseket a sebeket, amelyeket bombák, aknáknak és gránátok téptek.

A szomszéd ház első és második emelete közé besorolva mászás bombát találtak a lakók. Szovjet katonák dolgoztak a bomba leszerelésén és kiemelésén. Húsz-harminc ember bámészkodott és hiába kergették őket, hogy menjenek a veszélyes munka közelébe. Maradtak és bámészkodtak. Ott, abban a tömegben éreztük először, hogy nemcsak politikai, emberi értelemben is lehet felszabadulni. A háborús félelmektől is felszabadultunk. Nem féltünk a bombától. Majd ezek a szovjet katonák elbánnak velem!

És indultunk a városba egy 9 éves kisfiúval, hogy a fiú vigyázzon ránk és mi őrizzük a fiút.

Baktattunk a hóban, befelé a Thököly úton.

A sorompó előtt, amely azóta eltűnt és helyére felüljárót építettünk a vasútnak, három ember létrát állított a hóba és a villamos felső vezetékén ügyeskedett. A bombázás, az ostrom, a háború ezer meg ezer helyen szétzavarta a villamosvezetéseket. Baktattott az ember a hóban és azon gondolkodott, hogy mikor lesz megint ebben a városban gáz, víz, villany és villamosközlekedés. A hálózat sebeihez mérten gyerekesnek, értelmetlennek látszott, hogy három ember egy kétágú létrával kiáll a Thököly útra és »helyreállít». »Van-e ennek értelme?» — okoskodott az ember, de a legbensőbb érzése azt diktálta, hogy itt valami csudálatosan szép történik. A Belvárosban még lövöldöznek, itt építünk.

— Küldte magukat valaki? — Ki küldött volna? — kérdezte vissza az egyik a létra lábától, aki pedig a létra tetején mesterkedett, leszólt: — Valahol el kell kezdeni.

„Innen tovább ne menjenek”

Romok, bombatölcsérek kísérik a vándort, itt-ott felbukkan néhány ember. Kárpáti Aurél megvan a Szabó József utcában, Újságírók, írók dolgaival bíbelődik. Szovjet katonák kisebb-nagyobb csoportjai jönnek szembe, vagy sietnek el mellettünk. Mint üvegsemeitől, hústól megfosztott óriás csontváz, tekint ránk a Keleti pályaudvar csarnokba keresztbe-szótt vastraverzeivel, amelyek túlélték bombázást, ágyúzást, harcokat. A téren szobeztet Baross szobra, előtte furcsán összeállított vasúti szerelvény, amelyről közelebről szemlélve kiderül, hogy erről vagy arról az oldalról fedezéknek használták a harcokban. Őszelött vasúti kocsi, szemben még egy két ház, a Rákóczi út bejáratánál. Tűz van és senki sem törődik vele. Azután meg kell kerülni egy tankcsapadék s egy másikat, amelyet németek ástak vagy ásattak és egy bedőlt Tigris felsziki benne féldalra dőlve, égnék mered az ágyúja. A Divatcsarnok bevert kirkatai mögött a bankigazgatónének barátai és barátnői fosztogatnak.

A Milks utca sarkán régi nyomdászismerős nagy örömmel kiált »jó napot!» és újságot, hogy megvan. Az Athenaeum-nyomdában magyarul beszélő fiatal szovjet tiszt újságról beszél a nyomdászokkal: Oldner Vlagyimir. A nyomdászok tisztogatók, rendbeszedik a gépeiket, olajos rongyokból alkatrészeket szednek elő, amelyeket elástak a pincében a németek előtt.

A Körút sarkán rendőr állítja meg a vándorokat:

— Innen tovább ne menjenek, veszélyes...

Ki állította ide a rendőrt? Senki.

A Nemzeti Színház vak ablakokkal, szobeztet néz ránk. A New York-kal szemben a gettó deszkapalánkját ledöntötték, a gettó rabjait megmentette a felszabadító hadsereg.

Vándorolnak emberek az utcán, mintha tegnapjukat vagy holnapjukat keresnék. Egy férfi gyerekszámkon húz egy asszonyt, aki vajdíjút.

— Mit gondol — kérdezi a férfi —, eljutok-e a Baross utcába, a születészetre?

A kórházak

Mikor az ember gyűjtögeti az emlékezése szálait, s földig lerombolt bérházakra, épségben megmaradt apró házakra, hullott lovakon osztozkodó emberekre, kutyákra és madarakra, füstölő romokra gondol, az emlékek függőnye mögül még ma is hallani véli az ágyúszót s közben újra és újra a kórházakra gondol.

Az öreg Frigyessy professzor, aki a Baross utcai nőgyógyászatot orvosaival együtt éjjel-nappal szolgálatban volt az ostrom alatt és akinek klinikájára akkor is hozták a szülő asszonyokat. Kint állt a harc és a klinikán a csata közben, 1945. január 18-án is születtek az asszonyok.

A szomszédban, a sebészetben, Bakay professzornál is éjjel-nappal dolgoztak. A műtőasztalon mindenféle nemzet keveredett. És így volt a Rókus-kórházban, Budapest többi kórházában és klinikájában. A kórházak egy kicsit óvóhelyek is voltak.

A Petőfi Sándor utcában

Házak égtek a Rákóczi úton, a Múzeum körúton, a Károly körúton. Széltől tanok, sorsukra hagyott ágyúk, a gyalogjárón szépen rendbe-rakott és otfelejtett tüzérségi munitió, felborult teherautók, házak, amelyek nyílt sebekkel néztek az utcára, megmutatva kiégett otthonokat vagy lakásokat, amelyeknek olyan formája volt, mint a szinpadí díszletnek, miután felgördült a függöny. A bomba vagy akna letépte a lakás egyik falát, de bent érintetlenül maradt minden. Hol vannak az emberek?

Halottak a hóban és a romok között. Reménykedők az óvóhelyeken.

A Petőfi Sándor utca 3. számú házban 280 ember várta az óvóhelyeken a szabadulást. Vöröskeresztes mentőalakulatuk volt s annak magakinevezte parancsnoka, Szemere László. Most tanácsos, s az V. ker. tanács dolgozói. Sok ilyen »alakulat» és »parancsnok» működött akkoriban a városban.

A Petőfi utcai ház udvaráról 16-án még egy német aknavető osztag lőtte a Szentkirályi utcai klinikákat. A vöröskeresztes ember sokat barátkozott velük s mikor egy túltöltött aknavető felrobant, a nyilasok bevitték Szemerét a Városház utca 14-es ház pincéjébe, ahonnan addig élve nem került vissza senki. Erélyes volt és egy részeg nyilas hadnagy elengedte.

Január 18-án hajnalban égett a Belvárosi Takarékpályafőnöki, heves harcok folytak az utcákon, de azután hirtelen elcsendesült minden, az Apponyi tér »senki földjévé» vált. S rövid idő múlva az utcára lopakodó Szemere egy szovjet golyószórós katonával találkozott. Még több szovjet katonára jött a házba, katonákat kerestek, szalonnát és kenyeret osztottak az öregeknek. Egy szöktött magyar őrmester jelentkezett náluk és velük ment. A Vármegyeházánál a szovjet katonák tüzharcba kerültek és a németek leölték a magyar őrmestert. A szabadság küszöbén szenvedett hősi halált, a szabadságért.

A Molnár utcában

1955. január 17-én — tíz évvel a felszabadulás után, ezen a tavaszi téli vasárnapon — csend van a Belvárosban. A vándor meg-megáll minden utcacsarkon és nézi a régi golyónyomokat a házak falán. Kemény utcai harcok nyomai.

Megáll a Molnár utca 11. számú ház előtt, amely a rémuralom egyik véres emlékeztető központja volt. Mit tudnak róla a Molnár utca 13. számú házban? Ugyszólván semmit. Simon Sándorné, a házfelügyelő a Rókus-kórházban fektűt a legnehezebb hetekben. Alig van régi lalkó. Elköltöztek. Adler Richárdné a

ŐK ÖTVENEN A HAJÓGYÁRBAN

Eppen tíz esztendővel ezelőtt, egy keddi napon, délután félkettőkor a Ganz-hajógyár Váci úti kapuja felől lélekszakadva rohant néhány munkás az alsógyár irányába és elfűlő hangon kiáltotta: — Gyertek, gyertek azonnal! Itt vannak az oroszok!

A gyár hatalmas területe egy perccel ezelőtt még teljesen üres volt. Most, a kiáltásra megelevenedett a táj, a fabódék mögül, a régi kazánházból, a raktárak környékéről borostásállú, lesóványodott emberek kerültek elő és futottak a Váci úti kapu felé. No, így sem voltak valami sokan, lehetnek vagy ötvenen, mind hajógyári, régi munkások: Borsányi, Mészáros, Lakatos Miklós, Szovisz Pál, Holub Alajos, Kiss István s a többiek, akik még december első napjaiban megfogadták: itt maradnak a gyár környékén, nem engedik se elpusztítani, se kirabolni. Némelyik közülük haza sem mehetett, kommunisták voltak, akiket a nyilasok már hetek óta hajszoltak, mások a katonaságból szöktek ide vissza, a gyárhoz, a régi kazánházban meg üldözötték bújtak jónéhányan, hónapok óta kenyéren és vízen. De fegyverre volt mindnek s elszánták magukat a végső-ig, a visszavonulást és pusztító német hordékkal megvereksznek az utolsó golyóig. Nem került rá sor: a szovjet csapatok Rákospalota felől áttörték a frontot, a gyűrű bezárult — s most három géppisztolyos szovjet katonát állott a hajógyár kapujában s ezek ötvenen félkacagva, félíg sirva szaladtak elébük... a hajógyár felszabadult!

Néhány óra múlva autó kanyarodott a gyárba, egy szovjet őrnagy érkezett. S nem telt bele másik óra, azok, akik még ennek a napnak reggelén halálraosztott bűdosók voltak, már a gyár munkájáról tanácskoztak az őrnaggyal. Szovisz Pál jól beszélt oroszul s így nevéhez méltón ő vitte a szót. Az őrnagy röviden beszélt, hosszas tárgyalásokra itt nem volt idő, a Margitszigeten még német csapatok lapultak és lötték, lötték megveszekedetten a gyár udvarát, épületeit. Az első feladat: a Rákospatak fölött vezetőségi vasúti hidat kell helyreállítani. Csak ezen át lehet a gyárból egy darut kivontatni a Váci útra s elindulni vele a pályaudvarokra, hogy eltakarítsák a sínekről a földről vasúti kocsiakat, megtisztítsák a pályát. Megoldható munka ez? — kérdezte; Szovisz Pál egyhangú »igen» tolmácsolhatott. Az őrnagy egyenként keztszoritott velük. S még ennek a napnak estéjén megkezdődött a munka. Ötvenen voltak az első hidépítők, a gyár régi kommunisztái és néhány fiatal munkás. Egy éjszakán és egy napon át dolgoztak megszakítás nélkül. A fölröbantott vasúti hid húszötöt méter hosszú és három méter széles volt, egy

vasúti sínpar vezetett át rajta. És harminchat órával később a hatalmas daru méltóságteljesen átvonult az újjáépült hidon, üléseben a két gépessel: Sárkánnyal és Fehérrel. Kifordult a Váci útra (ez volt a felszabadulás után az első jármű a Váci úton, amely elindult a Körút irányába) és három hónapon át vezette a két gépész pályaudvarról-pályaudvarra, tisztogatva síneket, utakat, tereket, omladékokat utakadálytól.

Mire a hid elkészült, ők ötvenen már megválasztották a gyár vezetését. Mészáros József lett a »vörös igazgató». Lakatos az üzemi bizottság elnöke. A vezetés ekkor már hivatalosan tárgyalhatott a szovjet őrnaggyal. Az őrnagy végigjárta a gyár udvarát, a telepeket, kissé csüggedten szemlélte a kivénhedt fabódékat, a rozoga raktárakat, aztán a vezetéshez fordult: — A legsürgősebb az volna elvtársak, hogy elkészüljön egy pontonhid. Erős hidnak kell lennie, nyolcvantonnás tankokat kell elviselnie a hátán. Pozsony alá akarjuk vinni, az átvonuló területet gyorsan helyre kell állítani. Elvállalják a hid elkészítését?

A vezetés a többihez fordult, ahhoz a bizonyos ötvenhez. Elmondták, mit kellene építeni, hová kell a hid, milyen rendeltetéssel. Tíz perc múlva jelentették az őrnagynak, hogy vállalják: megépítik a hidat.

Nem volt ez éppen könnyű vállalkás. Villanyáram nem volt. Vékony-lemezek, amelyekből oly sokra van szükség a pontonhidhoz, nem voltak. Gyorsan rendbeszedték az esztergagépeket, aztán munkához fogtak. Húszan—húszon-ötven dolgoztak az esztergagépnél, a többiek elindultak anyag után. Nem volt ócska-telep a Váci úton, nem volt gyárudvar, omladék, rom, amelyet át ne kutattak volna. S hozták, hozták az anyagot. S azok, akik a gépnél dolgoztak? Szinte hihetetlen: kézzel hajtották a gép szíját, kézzel esztergályozták. De nem sokáig. Ha lemezeket lehetett szerezni, lehet talán szemet is. És újra elindult a karaván, újra átkutatta a felszabadult Váci úti negyedet, ezúttal már szén után. A szőszoros értelmében: tíz körömmel kapartak elő minden darab szén és szállították egyenesen a Váci úti Elektromos Művekhez. Ott megkezdődött az áramtermelés, egyetlen gyárat kapcsolhat rá: a hajógyárat. Ismét villanyárammal dolgoztak hát az esztergagépek. Dolgoztak éjjel és nappal, a műhelyben és a gyár udvarán, miközben a szigetről sziszegtek a német lövedékek s őrség vigyázta éjszakánként az eget: nem közeledik-e ellenséges repülőgép, mert akkor gyorsan abba kellett hagyni a munkát a villanyhegesztőkkel. Készült, készült a pontonhid s amikor már nem is voltak messze a befejezéstől, megemel-

lette a háború vihára. Az öreg Banos Elek a portásfülkében ül és válogat életének szörnyű élményei között. Március 19, amikor német páncélosokkal volt tele az utca? A hidak felrobbantása, a Vadász-kürt és a Carlton égése? A nyilasok látogatásai és fenyegetőzése? Tizenkét zsidó hűzódott meg a házban, kettőt január 13-án délelőtt elfogtak a nyilasok, kivitték a dunapartira, agyonlőtték. Fájdalmas ezekre az eseményekre emlékezni az öregnek, nekünk, de éppen most, 1955. januárjában a kötelessége emlékezni minden magyar embernek, hogy ezek a fájdalmak soha vissza ne térhessenek életünkbe.

Egy napon azután elmaradt a lövöldözés, csak a messzeségben robbantak a bombák. Két szovjet katonát bukkant fel a Váci utca sarkán, falhoz simulva eljutottak az 5. számú házig. Banos Elek megölette őket a kapuban. Az egyik, zömök, kis golyószórós, kicsit törte a magyar nyelvet. Németek felől kérdezősködött.

— Elküldtem az uram, nézze meg a házat, megvan-e... És megtalálták a házat, a lakást is. Hazatértek. De nem mindenki volt ilyen szerencsés ebben a házban. Környékéről, vidékről ismerősök és ismeretlenek áradtak ide és a felszabadulás után igen sokan többet vittek, mint amennyivel jöttek... Ez is egy részlet 1945. januárjának történetéből.

A Dunaparton

A Régi posta utca 5. számú ház 12 bombatalálatot, három belővést kapott, a tetejét el-

kedett a Duna vízállása és egyik napról a másikra előntötte az egész gyárat. Dolgoztak, amíg lehetett, amíg csak bokáig nem ért a víz, amíg csak térdig, de amikor azután a motorokat, gépeket is sorra elöntötte az áradat, abba kellett hagyni a munkát. Szovjet repülőgépek bombázták a jégteraszokat s egy hét múlva a víz elvonult, újra munkához láthattak. De akkor már már jöttek, jöttek, mind többen, régi munkások és újak... és néhány nap múlva, mire a pontonhid elkészült, háromszázhatvan ember dolgozott a hajógyár műhelyeiben. Hat hét alatt készült el az acél pontonhid, ötven teherautó vitte Pozsony elé s egy hét-letet később a szovjet őrnagy ismét megjelent a gyárban, de ekkor már azért, hogy ünnepeket rendezzen azok tisztelőjére, akik hősi munkájukkal hatalmas segítséget nyújtottak a szovjet hadseregnek. Sorra vonultak át ezen a pontonhídon a hatalmas harokcsik — és a hid állta a próbát, a hajógyáriak büszkéik lehettek első munkájukra!

Hogyan nőtt, növekedett hétről hétre, hónapról hónapra a gyár, hogyan vonzotta magához ez az első ötven a százakat és ezeket? Hogyan építettek az első hetekben nyomban két tizenöttonnás dereglyét, hogy sorrajárják vele a duna menti községeket, falvakat és biztosítsák a munkások élelmézését, hogyan fogtak hozzá még tavasz előtt a két máig dolgozó úszódaru, a József Attila és az Ady Endre megépítéséhez? Nem egy cikk keretében, de még egy regényben is alig mondható el minden magyszerű részlete.

A Ganz Hajógyárat ma Gheorghiu-Dej Hajógyárnak nevezik. Sóiaterén öt épülő ezer-egyszáz tonnás hajó, egy száz tonnás daru, két darab öttonnás daru s végül, új épületek hosszú sora, új gépműhely, hajóműhely, szerszámraktár és üzem, szerszáműhely, ácsműhely, a fabódéknak, a régi, rozoga hombaroknak már emléke is eltűnt örökre. A gyár igazgatója Kiss István, annak az ötvennek egyike, aki azon az emlékező és felejtethetetlen éjszakán német kartács-üzben építette az első hidat a Rákospatak fölött. S a többiek? Itt vannak bizony máig, műszaki titkárok az egyik, műhelyfőnök a másik, építik az új hajókat...

A szovjet őrnagy, aki akkor, tíz esztendővel ezelőtt a januári hidegben végigjárta a gyárat és csüggedten nézte a fabódékat, a rozoga viskókat a gyár telepén, bizony, ma aligha ismerne rá a hatalmas, korszerűen felszerelt hajógyárra. De arra az ötven emberre, arra az első ötvenre, aki vele dolgozott azon az első éjszakán, bizony mondom ráismerne...

Halász Péter

Németek már nem voltak sem a házban, sem a közelben.

1945. január 18-án Pest felszabadult.

Ezen a napon a Belváros meg tele volt reménytelenséggel. Hídjait a Dunába robbantották a németek. A nagy szállodák és a dunaparti paloták romjai még füstölögtek a lappangó tüzek nyomán. Házak égtek és nem oltotta senki a tüzet. Romok omladoztak és senki sem gondolt a romokra, az emberekre sem, akik a romok alatt voltak. A németek még napokig ágyúzták Budáról és a Belváros népe az óvóhelyeken élt, csak szomorokodni járt ki öreg utcáira. Azonban a külső negyedekben már megindult az új élet, hálával a felszabadítók iránt, szorgalommal, bátor kezdeményezésekkel, az ország felépítésének erős elhatározottságával. Ennek az új életnek lendülete nemsokára magával ragadta Pest egész népét.

Dernői Kocsis László